

Monumentenzorg heeft de trekken van een familievennootschap

door drs. ir. A. Dreimüller en drs. Ph. van Engeldorp Gastelaars

resp. medewerker van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid en medewerker van de Interfaculteit Bedrijfskunde aan de TH Delft

Bouw W 5 3/1980

In dit artikel gaan we zoveel mogelijk in op de kritiek die in BOUW no. 26 van vorig jaar is geuit op ons artikel in Intermediair van april 1979. Bij de beantwoording zullen we ernaar streven de oorspronkelijke uitgangspunten en vragen in het oog te houden. Verder zullen we aannemelijk trachten te maken dat de kritiek geen bres slaat in onze stellingen. Stellingen die wij in dit artikel overigens verder zullen versterken.

Met een glimlach om de bedrijfskundige lippen hebben we aanschouwd hoe de publikatie van onze eerste analyse van het functioneren van monumentenzorg in Nederland als de zogenaamde steen in het rustige water reacties heeft opgewekt. Onze namen, titels en aan ons toegeschreven politieke kleur werden door onze critici bij voorbaat gebruikt in een politiek verketteringsproces. Een interview dat de inhoud van de bevindingen van ons onderzoek ter wille van het grotere publiek toegankelijk maakte in termen van klassieke maatschappij- en organisatie-analyse, wordt op basis van deze begrippen gezien als de expressie van rancuneuze onervaren jonge 'intellectuele' academici.

Links rechts

Het was alsof we de geschiedenisboekjes uit de begintijd van de monumentenzorg lazen. Links is per definitie a-cultureel, tenzij het goed bedoelende, het liefst oude socialistische zijn die middels de volksuniversiteiten de ideeën van de elite voor de massa toegankelijk maakten. Rechts heeft het privilege op de echte cultuur. Vernieuwingen in allerlei opzicht zijn links en dus a-cultureel; behoud van allerlei zaken is per definitie rechts en dus cultureel.

Welnu, ter wille van de toegankelijkheid voor een ander dan het kennelijk zo duidelijk 'linkse' Volkskrant-publiek een in termen van het bedrijfsleven opgevatte weergave van onze bevindingen:

1. Het functioneren van monumentenzorg lijkt op het functioneren van een familie-vennootschap, waarvan het bestuur met alle inherente erfopvolgingsmoeilijkheden door vergrijzing van de bestuurders zich middels 'coöptatie' aanvult;
2. de inkomsten van deze vennootschap blijven achter bij de uitgaven. De reserves voor het onderhoud en de vervanging van de eigendommen zijn door een onzorgvuldig beleid opgesoupeerd;
3. dit onzorgvuldig beleid is in de termen van

een management-analyse (stel bijv. dat een McKinsey monumentenzorg doorgelicht zou hebben) mede het gevolg van slecht, althans niet-professioneel management;

4. de produkten van deze organisaties worden onvoldoende verkocht omdat de marketing slecht is: in de marketing mix zijn de potentiële klanten (hogere zowel als lagere sociale lagen) niet voldoende onderkend. Het reclamebudget gaat daarom alleen op aan dure reclame (monumentenjaar) en nog te weinig aan het bereiken van grote bevolkingsgroepen, die uiteindelijk de T-Fordjes moeten gaan kopen. Doordat de productie van die T-Fordjes bovendien voornamelijk door anderen ter hand is genomen, wordt er niet voldoende winst gemaakt. Winst, noodzakelijk voor de investeringen in de productiecapaciteit van dure limousines. Maar ja, 'what's in a name'? Uiteindelijk waren Karl Marx en Anton Philips neven van elkaar: in welke terminologie ook vervat, het gaat slecht met de monumentenzorg.

AVBB-rapport

Wij zijn niet de enigen die opmerken dat het niet zo goed gaat. Het verbaast ons daarom dat juist onze publikatie als een steen in het rustige water van een vijver is opgevat. Voor degene die luisteren wil, zijn er in de afgelopen jaren waarschijnlijk genoeg stenen in die vijver gedumpt. We zullen een paar voorbeelden geven: Ongeveer gelijk met onze publikatie in Intermediair is een rapport afgerond dat uitgevoerd is in opdracht van de in het AVBB verenigde werkgevers in de bouw¹. Dit rapport, getiteld 'Behoudt het goede', zal Brinkgreve ongetwijfeld als zeer links hebben ervaren. De conclusies liegen er namelijk niet om en voorspellen voor de monumentenzorg eveneens geen florissante toekomst. We geven enkele citaten uit dit rapport.

– 'Door Bestek '81 en de geringe politieke betekenis van monumentenzorg, zijn de verwachtingen voor de noodzakelijke verhoging van de subsidiebedragen uiterst laag.'

– 'De kunsthistorische en elitaire geladenheid van monumentenzorg, waardoor het laag op de politieke prioriteitenlijsten genoteerd staat.'

Lagere orderportefeuille

In het AVBB-rapport komt eveneens tot uiting dat een verhoging van de subsidie door dit gebrek aan maatschappelijke belangstelling niet te verwachten is:

– 'In de Tweede Kamer bestaat een informele 'werkgroep monumenten', waarin de monumentenspecialisten van de verschillende politieke partijen zijn vertegenwoordigd. Deze werkgroep leidt de laatste tijd een sluimerend bestaan. Bij de jongste begrotingsbehandeling van

Om de herinnering op te frissen: in de laatste aflevering van het vorige jaar zijn in BOUW enige reacties samengebracht op een in het blad Intermediair verschenen artikel over de wijze waarop in ons land monumentenzorg wordt beoefend. De auteurs van dat artikel gaan op deze pagina's nader in op die kritiek, resp. verwoord door Geurt Brinkgreve van de stichting Diogenes te Amsterdam, C. van den Braber van het Bureau Restauraties in Amersfoort, de architect ir. H. Klarenbeek, drs. P. A. Wolters, burgemeester van Middelburg en voorzitter van de commissie monumentenzorg/stadsvernieuwing van de Raad der Europese Gemeenten en prof. ir. C. Wegener Sleeswijk. Voor een goed begrip van het betoog van de heren Dreimüller en Van Engeldorp Gastelaars is het dienstig bovenbedoelde artikelen er nog even op na te lezen.

Redactie

CRM zijn in de Kamer zelfs geen vragen over monumentenzorg gesteld.'

– 'In de massamedia, zowel televisie, radio als pers, wordt slechts zeer incidenteel aandacht besteed aan de restauratieproblematiek. Hetzelfde geldt voor de persmedia, die zich meer specifiek richten op bepaalde categorieën van betrokkenen bij het restauratieproces.'

Uit het onderzoek blijkt verder dat de op restauratie gespecialiseerde bouwbedrijven op dit moment een orderportefeuille hebben die circa 50 pct. bedraagt van wat zij in de afgelopen jaren gewend waren.

Wij hebben nu de meest interessante conclusies en uitspraken van dit ook verder zeer aan te bevelen rapport genoemd. Tot slot echter nog een laatste citaat uit dit rapport. De lezer zal ons vergeven als wij de laatste zin vermelden. Het is een beleidsaanbeveling en luidt als volgt:

'Het doorbreken van de elitaire reputatie die aan monumentenzorg kleeft.'

Andere voorbeelden

Nog twee voorbeelden die aangeven dat wij niet de eersten zijn die waarschuwen. Voorbeelden die nota bene al geschreven zijn in het monumentenjaar 1975. De eerste is een citaat genomen uit het artikel van W. Timp². Hij schrijft:

'Cijfers uit het onderzoek van H. D. de Vries Reilingh uit 1968 spreken op dat punt onthutsende taal. Als gevolg van het feit, dat de belangstelling stijgt met het opleidingsniveau, volgt, dat het hoogste percentage (73 pct.) belangstellenden zich bevindt onder de academici en het laagst onder hen met een lagere schoolopleiding (13 pct.). Als men daarbij bedenkt, dat een gerestaureerd monument slechts voorbehouden blijft aan hen, die over een goed gevulde beurs beschikken, ligt de conclusie, dat de monumentenzorg een elitaire zaak is, voor de hand. Dit wordt nog niet aangevochten, al viel op het Bickerseiland een eerste symptoom van de toekomstige kritiek te signaleren. Op een schutting prijkte de tekst: 'Monumentenzorg graag, maar alleen tegen betaalbare huur'.'

Uit het isolement

Het laatste voorbeeld is een citaat uit het artikel van Prins, voormalig directeur van de Stichting Projectontwikkelingsbureau Amro-Westland/Utrecht, dat in 1975 in dit blad is verschenen³: 'Het pleiten voor meer subsidie en fiscale voordelen zal niets opleveren zolang het instandhoudingsbeleid niet wordt ingepast in een geïntegreerd beleid betreffende de stadsvernieuwing dat onderdeel dient te zijn van een al even geïntegreerd ruimtelijk orderingsbeleid. Het is noodzakelijk het instandhoudingsbeleid politiek aanvaardbaarder te maken door het uit de sfeer van de incidentele aanpak van een monument te halen.'

En de laatste zin uit zijn artikel: 'Monumentenzorg moet uit het isolement.'

De concrete problemen

Ruw samengevat zijn de drie problemen van de monumentenzorg een groeiend achterstallig onderhoud, een stuwmeer van meer dan één miljard, waarvoor subsidie is aangevraagd⁴ en de al tot in 1983 grotendeels toegezegde overheids-subsidies. Voor de samenleving en met name de bedrijven, instellingen en mensen die met mo-

nummentenzorg van doen hebben heeft dit velerlei gevolgen. Zo zullen de op het restauratievlak werkzame instellingen door de stagnerende bouwproductie in de restauratiesector, beginnen met het inkrimpen van hun werknemersbestand (zo dat al niet begonnen is). Verder zal bij de aannemers het gespecialiseerde restauratiepersoneel ingezet worden op nieuwbouw- en verbouwprojecten. Het is duidelijk dat daardoor een belangrijk stuk vakmanschap verloren dreigt te gaan. Ook de bereidheid om in de restauratiesector te gaan werken zal afnemen. Dit terwijl er in de stadsvernieuwing een schreeuwend gebrek aan technische en geschoold ambachtelijk opgeleid personeel bestaat. In dit verband is de uitspraak van minister Beelaerts van Blokland van toepassing die hij gedaan heeft ter gelegenheid van het door het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid georganiseerde 'Euro-Construct 1979'⁵:

'De behoefte aan goed geschoolde vaklieden, die zich al sterk doet voelen in de nieuwbouw, is nog groter in de woningverbetering en de stadsvernieuwing. Voor deze activiteiten is veel vakmanschap nodig, zeker als het daarbij ook om de zorg om het behoud van onze monumenten gaat.'

Wij kunnen het met de mening van Wegener Sleeswijk eens zijn dat het de moeite waard is

om de omgeving waarin mensen leven en die gevormd is in een continu proces van generatie op generatie, te behouden. We merken hierbij wel op dat, wil men in de samenleving goodwill kweken voor het behoud van cultuurmonumenten, men zich niet mag beperken tot de monumenten van één enkele sociale laag. Met andere woorden: *terwille* van de monumentenzorg moet de aandacht zich ook richten op de stadsvernieuwing. In dit verband hebben wij gepleit voor een samengaan van monumentenzorg en stadsvernieuwing. Dat behoeft niet noodzakelijk in te houden dat de Rijksdienst van CRM ondergebracht moet worden bij VRO als de samenwerking op andere manieren gerealiseerd kan worden. Voorwaarde is wel dat een dergelijke samenwerking voor een ieder duidelijk zichtbaar is. Behoud van de gebouwde omgeving betekent overigens dat de bereikte omgeving nooit statisch moet worden opgevat, maar zelf ook weer aan verandering onderhevig moet kunnen zijn. Het veranderingsproces leverde immers de gebouwde omgeving die wij met Wegener Sleeswijk willen bewaren.

Cijfermatig niet weersproken

Evenals het AVBB-onderzoek betogen wij dat het maatschappelijk draagvlak ontbreekt. Als oorzaak hebben wij in ons onderzoek het bestaan van een oligarchie in de monumentenzorg aangevoerd en aangetoond. We merken op dat deze belangrijke bevinding cijfermatig door geen enkele van de ons bekritiserende auteurs is weersproken. Ook niet door Wolters. Hij acht het onderzoek zelf methodisch ontoereikend en verklaart zijn stelling door erop te wijzen dat er meer onderzocht had moeten worden. Het is duidelijk dat dat geen opmerking over de methode van onderzoek is, en we begrijpen dan ook niet waarop Wolters zijn stelling baseert. Dat er meer onderzoek moet komen, daar zijn we het mee eens en we hebben daartoe reeds vergaande initiatieven genomen.

Gebrek aan macht

Wolters stelt verder dat wij alleen de positiemethode gebruikt zouden hebben. Gelukkig kunnen we ook nu op het tegendeel wijzen. De issue-methode is eveneens toegepast, omdat we nagegaan zijn op welke onderwerpen de subsidies, respectievelijk het uitblijven van de subsidie, zich richten. Het inwilligen van subsidies wijst op invloed, het uitblijven op een gebrek aan macht. Welnu, dat monumentenzorg in 1979 reëel ruim 5 pct. minder heeft gekregen dan in 1970 wijst niet bepaald op een grote invloed van monumentenzorg. (Deze ontwikkeling is door een van ons verder uitgewerkt in Renovatie en Onderhoud no. 2 1980⁶.) Ook de cijfers van de bezuiniging op de post onderhoud bij monumentenzorg-organisaties wijzen op een verminderende machtspositie. Enkele voorbeelden:

- Hendrick de Keyser verlaagde van 1976 op 1977 met 30 pct. de onderhoudspost en van 1977 op 1978 nog eens met 11 pct.;

- de Amsterdamse Maatschappij tot Stadsherstel bezuinigde van 1976 op 1977 met 23 pct. op de post onderhoud;

- de Stichting Bergkwartier verlaagde van 1976 op 1977 met maar liefst 38 pct. deze post. Ook aan onderdelen van de beide andere mogelijke onderzoeksmethoden hebben wij aandacht besteed. Wij wijzen op de gegevens die betrek-

Tabel 1 Aantal objecten waarvoor subsidie is aangevraagd 1974 t/m 1978

	1974	1975	1976	1977	1978
Aantal objecten	1656	1947	2294	2376	1969

Bron: Jaarverslagen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1974 t/m 1978

Tabel 2 Door particulieren voorgefinancierde subsidies in de kosten van goedgekeurde en in uitvoering genomen restauraties, welke later toegezegd en uitbetaald zullen worden, van 1974 t/m 1978

	1974	1975	1976	1977	1978
Aantal objecten ¹	158	186	130	139	104
Berekend subsidiebedrag ¹ (x mln. gulden)	14,4	15,7	15,7	17,8	10,0
Berekend reëel subsidiebedrag ² t.o.v. 1974 (x mln. gulden)	14,4	14,1	13,2	12,4	6,5

1. Bron: Jaarverslagen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1974 t/m 1978

2. De berekening is uitgevoerd met het verbeterde restauratiekosten-indexcijfer. Zie ook Renovatie en Onderhoud no. 2, 1980

king hebben op de titels, de indrukken uit vergaderingen en bijeenkomsten. Gegevens die onze stellingen aannemelijk maken.

Effecten van het netwerk

Een heel ander punt kaart Wolters aan door zich af te vragen, wat het effect van het bestaan van zo een netwerk dan wel is. Het antwoord kan driedelig zijn en is afhankelijk van de gevolgen voor het beleid dat men voert:

1. Allereerst kan men kijken naar de relaties tussen organisaties die zich op hetzelfde terrein bewegen. Daarbij is ons het bestaan van een oligarchie gebleken. Wij wijzen nogmaals op het gevaar dat een dergelijke oligarchie zich isoleert van zijn omgeving en daaruit geen signalen meer ontvangt.

2. Vervolgens kan men kijken naar de invloed van zo een netwerk op het intern functioneren van organisaties. Dergelijk organisatie-onderzoek ontbreekt, behoudens enkele door ons in 1977 bij gemeentelijke en particuliere organisaties gehouden onderzoeken. Hoewel die uitkomsten zeker niet algemeen geldend behoeven te zijn kan men stellen dat het merendeel van deze organisaties met grote problemen kampte. Op grond van een computer-simulatiemodel konden wij toen financiële problemen voorspellen die op dit moment tot de verlaging van post onderhoud leiden. Overigens hebben wij de desbetreffende organisaties meermalen op die ontwikkeling gewezen.

Maatschappelijk draagvlak

3. Tenslotte kan er gekeken worden naar de invloed van het netwerk op de relaties van de organisaties met de omgeving. Met andere woorden: het maatschappelijk draagvlak. Daarvan hebben we aangetoond dat die afneemt. Volgens Wolters hebben we geen gegevens vermeld over het contact tussen monumentenzorg en zijn omgeving. Inderdaad hebben we geen analyse verricht op bijvoorbeeld post van de Rijksdienst. We hebben echter wel de mate waarin men in de maatschappij op monumentenzorg let bekeken en vermeld. We hebben gewezen op de programma's van politieke partijen en op het ledenbestand van monumentenverenigingen. Niet zo maar willekeurige verenigingen, nee, verenigingen die in het verre verleden hun sporen hebben verdiend en toen een invloedrijke stem hadden. We hoeven alleen maar te wijzen op de initiatieven van de (Koninklijke) Nederlandse Oudheidkundige Bond met betrekking tot de monumentenlijst en de monumentenwet.

Om onze stelling meer kracht bij te zetten zullen we de indicatoren die Wolters wel noemt maar niet invult voor hem zoveel mogelijk in-

vullen. Een belangrijk punt in onze redenering is een vermindering van het maatschappelijk draagvlak. Die komt onder meer tot uiting in een vermindering van het aantal aanvragen voor subsidies in 1978 en in een vermindering van de bereidheid van eigenaren van monumenten om restauratieprojecten voor te financieren. (De tabellen 1 en 2 geven de juiste cijfers.) Verder blijkt dat er sinds 1977 constant reëel op de subsidies bezuinigd is. Met name noemt Wolters de stijgende bezoekcijfers aan historische binnensteden en dorpen. (Ook nu geen concrete getallen!) Uit onze gegevens blijkt dat het bezoek aan bijvoorbeeld Orvelte weliswaar groot

...samengaan van monumentenzorg en stadsvernieuwing...

is, maar dat men er in financiële moeilijkheden is gekomen omdat slechts een derde van die bezoekers een financieel offer over had voor het dorp. Cijfers van het CBS (bekend tot 1976!) wijzen uit dat in dat jaar de bezoekersaantallen van kastelen en kerken eerder minder gestegen zijn dan van de andere grote bezienswaardigheden in Nederland⁷. We hebben verder nog een aantal willekeurig gekozen organisaties nader geanalyseerd.

...financiële problemen voor Orvelte...

– De Stichting Vrienden der Gelderse Kastelen meldt in haar jaarverslag dat het bezoekersaantal in 1977 ten opzichte van 1976 met 35 pct. is gedaald.

– De Overijsselse Molen uit in zijn jaarverslag van 1976 een noodkreet voor meer leden en constateert in 1977 dat deze noodkreet geen effect heeft gehad.

– De vereniging Oud-Monnickendam klaagt erover in haar jaarverslag dat er nauwelijks sprake is van een stijgend ledental.

– De stichting Menno van Coehoorn kent in 1977 een ledenverlies van 4,5 pct. en stelt in haar jaarverslag dat er financiële problemen zijn.

– De NV Stadsherstel Zutphen maakt in het jaarverslag over 1977 melding van financiële verliezen.

De verkoopcijfers van de boeken die Wolters noemt zijn bij de uitgever nog niet bekend.

Niet serieus genomen

Tenslotte zij opgemerkt dat Wolters zonder enig cijfermateriaal aan te voeren beweert dat de monumentenzorg onder de jeugd leeft. We menen deze bewering op grond van eerder genoemde gegevens te kunnen weerspreken. We zijn het dan ook eens met Van den Braber dat de monumentenzorg door de mensen nog steeds niet serieus genomen wordt. Met Klarenbeek delen wij de mening dat een visie voor het gebruik van monumenten na hun restauratie als beleid wenselijk zou zijn. In dat kader stelt hij, dat de grote massa van oudere en oude woonhuizen, schuren, boerderijen enz., ook al komen ze niet voor op de lijst van geregistreerde monumenten, een schat aan onvervangbare waarden bezit, die de moeite van het behouden waard is. Wij menen dat deze opmerking onze visie ondersteunt dat bepaalde gebouwen te weinig op de monumentenlijst voorkomen.

Overigens wijzen wij erop dat het voorkomen op de monumentenlijst nog niet inhoudt dat er ook gerestaureerd wordt, zoals directeur van de Rijksdienst Monumentenzorg Jessurun in een eerdere reactie suggereerde. Ook de nieuwe subsidies voor het onderhoudswerk schijnen, aldus een NRC-artikel van 10 januari jl. waarin het eerste nummer van het tijdschrift Monumenten wordt besproken, slechts een beperkt aantal categorieën monumenten ten goede te komen, te weten kerken en kastelen!

Wat, hoe en voor wie?

De discussie rond monumentenzorg is de laatste maanden gelukkig weer opgelaaaid. Zelfs de bewindslieden bemoeien zich ermee. Helaas zijn de meeste reacties van dien aard dat men of de ogen sluit of elkaar de schuld geeft.

Slechts een enkeling gebruikt de kans om de discussie aan te gaan rond de fundamentele vraag: Wat, hoe en voor wie restaureren. Wij wijzen hierbij op een artikel in weekblad De Tijd van 12 oktober 1979. Meischke, Peeters en Zantkuijl buigen zich dan over die vraag en hoe die te beantwoorden. Zantkuijl merkt daarbij op: 'Ik zou bijna terug willen naar de tijd dat er nog geen monumentenwet was en het stedelijk transformatieproces weer een zaak werd van het scheppend vermogen van architecten en eigenaars, met een goede begeleiding vanuit de stedelijke overheid.'

Onnodig te zeggen dat ook wij dergelijke verzoeken slaken.

Marketingonderzoek

Tot slot nog het volgende. Wij pleiten niet perse voor de ontmanteling van het netwerk, maar voor het ontwikkelen van een beleid. Een beleid dat gericht is op een – na discussie en onderzoek bepaalde – overwogen mate van centralisatie en decentralisatie, een professionele management-organisatieontwikkelingsbegeleiding van de monumentenzorg-organisaties en een verantwoorde benadering van de omgeving op

basis van marketingonderzoek. Wij menen dat een dergelijk beleid overwogen moet worden, anders zou de overheid, hetzij CRM, hetzij VRO, kunnen pogen een voor monumentenzorg nadelig beleid te ontwikkelen. Hetgeen reeds gebeurt. Het is onzes inziens zeer goed mogelijk de belevingswereld van monumenten te kwantificeren, evenals men dat bij natuurmonumenten gedaan heeft. Naar onze mening is bijvoorbeeld het onderzoek van Ganzeboom, dat in opdracht van CRM verricht wordt, hiertoe een eerste aanzet.

Roer moet om

Flexibiliteit in het beleid – het roer moet om – is wenselijk, anders gaat de monumentenzorg ten onder aan een professioneel management van de overheid. Immers de achterban van Zeist zijn de monumentenorganisaties, en, hierin zijn wij het met Brinkgreve eens, deze worden veelal door amateurs en niet door professionele managers beheerst. Valt zo'n amateur weg (i.v.m. beroepsverplaatsing, overlijden, etc.) dan blijft het netwerk weliswaar in stand, maar dan kan er geen beleid ontwikkeld en uitgevoerd worden. Dus niet alleen een actief beleid naar buiten maar ook naar binnen is voor de monumentenzorg gewenst. Professionalisering in het management is daarom noodzakelijk. Uiteindelijk is monumentenzorg niet alleen liefdeswerk, maar ook een brok werkgelegenheid.

Wij hopen vurig dat er gedegen discussies over mogelijke beleidsalternatieven ontwikkeld worden. Een eerste poging om het isolement te doorbreken zou zijn dat mogelijke deelnemers aan dergelijke discussies niet door machtsverschillen de mond wordt gesnoerd.

1. Behoudt het goede, Adviesrapport over restauratie en bouwproductie. In opdracht van het AVBB, 15 mei 1979
2. W. Timp, Behoud van historisch gegroeide verscheidenheid, 'Werk in uitvoering', Maandblad van de dienst der publieke werken Amsterdam, jaargang 25, april 1975
3. E. Prins, Monumentenzorg moet uit isolement, BOUW no. 43, 1975
4. Zie AVBB rapport: Behoudt het goede, mei 1979
5. Euro-Construct 1979, 13 december 1979
6. A. van Hooren/A. Dreimüller, De schone schijn van de cijfers bedriegt, Renovatie en Onderhoud no. 3, 1980
7. CBS: Sociaal-Cultureel Kwartaalbericht no. 3, 1979, tabel 5.1.12.